

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2041>

Volume 6 Issue 8, p. 1117-1135, October 2013

177 NUMARALI HALEP ŞER'İYE SİCİLİNE (EVKÂF MUHASEBE DEFTERİNE) GÖRE XIX. YÜZYIL BAŞLARINDA HALEP VAKIFLARININ GELİR VE GİDERLERİ*

INCOME AND EXPENSES OF THE ALEPPO FOUNDATIONS IN THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY ACCORDING TO THE SHARIA COURT REGISTER NUMBERED 177

Yrd. Doç. Dr. Mehmet KABACIK

Kilis 7 Aralık Üniversitesi M. R. Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü

Abstract

Aleppo was important centers of Ottoman State in 19th century, there were 415 waqfs in this century. We worked especially on Halep Evkaf Defteri, which is the number 177. In the defter there were 85 waqfs written between 1226-30H./1811-15M. Waqfs were the most important institution of service of social, cultural and religious life Funding sources of the Foundations, Where and in which proportions were their fundings coming from and to where these findings was evaluated according to the Aleppo Book of Foundations numbered 177. Aleppo was the most important commercial and economic centers of the Ottoman Empire so this situation reflected in the sources of incomes of the foundations. A large part of the income sources of the waqfs were consisted from rents of real estate such as of shops, inns, and baths. The costs of repair and maintenance of service buildings belong to the foundations were largest expense items of the foundations. In the expenditures of the waqfs were repairing and maintenance costs of the properties to be crumbling

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

foundations height over time, revealed major problems for waqfss. The problems mentioned caused practising of huluvvül-örfi and hukr applications in Aleppo. A large number of plots of buildings that can not be repair and maintenanced were rented at low wages. This situation shows, that the problems the waqfs which has a large number of revenue-generating services, fall into after a certain time.

Key Words; The Aleppo Foundations, Sharia Court Registers, Income And Expenses of Foundations.

Öz

XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin önemli merkezlerinden olan Halep'te 415 adet vakıf bulunmaktadır. İncelemiş olduğumuz 177 Numaralı Halep Evkâf Muhasebe Defterinde bu vakıflardan 85 tanesinin 1226-1230 (1811-1815) tarihleri arasındaki muhasebeleri inceleyerek hesapları ibra edilmiştir. Vakıflar, dönemin sosyal, kültürel ve dini hayatının en önemli hizmet kurumudur. Vakıfların finansman kaynaklarının ne olduğu, hangi oranlarda nerelerden gelir elde edildiği, hizmetleri için nerelere hangi oranlarda harcama yapıldığı, 177 Numaralı Halep Evkâf Muhasebe Defteri verilerine göre değerlendirilmiştir. Halep, Osmanlı devletinin en önemli ticari ve iktisadi merkezlerinden olduğu için bu durum vakıfların gelir kaynaklarına da yansımıştır. Vakıfların gelir kaynaklarının büyük bir kısmını dükkan, han, hamam ve ev gibi gayrimenkullerden alınan kiralardan oluşmuştur. Vakıflara ait hizmet binaları ve gelir getiren yapıların tamir ve bakım masrafları, vakıfların en büyük gider kalemleridir. Vakıflara ait gayrimenkullerin zamanla harap olması ve tamir masraflarının yüksekliği, vakıflar için büyük sıkıntılar ortaya çıkarmıştır. Belirtilen sıkıntılar Halep'te huluvvül-örfi ve hukr uygulamalarına sebep olmuştur. Tamir ve bakımı yapılamayan çok sayıda binanın arsaları düşük ücretlerle kiraya verilmiştir. Bu durum çok sayıda hizmet ve gelir getiren binaya sahip olan vakıfların kuruluşundan belirli bir zaman geçtikten sonra içine düştükleri sıkıntıları göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Halep Vakıfları, Şer'ie Sicilleri, Vakıfların Gelir ve Giderleri.

GİRİŞ

Vakıflar tarihi süreç içerisinde çok önemli hizmetler yapmış, günümüzde modern devletler tarafından yapılmakta olan hizmetlerin pek çoğunu geçmişte vakıflar gerçekleştirmiştir. Vakıflar yüzlerce yıl boyunca, toplumun tüm ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışan tek yaygın toplumsal kuruluş olarak hizmet vermiştir¹. Bu derece önemli hizmetler gerçekleştiren vakıfların finansmanı nerelerden karşılanıyor, hangi kaynaklardan elde ediliyordu? Gelir kaynaklarının ne kadarı ticaret ve zanaat

¹ İ.Erol Kozak, *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, İstanbul 1985, s.20.

mekânlarından, tarım alanlarından, ikametgâh mahallerinden karşılanıyordu? Elde edilen gelirler nerelere harcanıyordu? Ne kadarı binaların tamiratına, görevlilerin maaşına, kurumların ihtiyaçlarına sarf ediliyordu? Bunların oranları nedir? Bu soruların cevapları yöreden yöreye, dönemden döneme, dönemin ihtiyaçlarına, vakıfları tesis edenlerin durumlarına göre değişiklik göstereceği muhakkaktır. Biz incelemiş olduğumuz Halep Şer'iyeye Sicilleri arasında 177 numarada kayıtlı olan Evkâf Muhasebe Defterine göre, Halep'te bulunan vakıfların gelir ve giderlerini belirtilen sorulara cevap verecek şekilde değerlendirmeye çalışacağız.

1226-1230 (1811-1815) tarihleri arasına ait Halep Evkâf Muhasebe Defteri, Şam'daki Merkez-i Vesâik-i Tarihiyye'de toplanmış bulunan Halep Şer'iyeye Sicilleri arasında 177 sıra numarası ile kayıtlıdır. Sicil defteri, sadece Halep vakıflarının bir kısmının 5 yıllık muhasebe kayıtlarına tahsis edilmiştir. 177 numaralı sicilde başka herhangi bir belge kaydı yer almamaktadır. Defterdeki 231 adet farklı muhasebe kaydı, Halep'teki 85 adet vakfın gelir ve giderlerinin kadılar tarafından incelenerek hesaplarının ibra edilmesiyle ilgilidir. Sicilde yer alan 85 adet vakıftan 63 adedinin gelir ve giderleri ayrıntılı olarak kaydedilmiştir. Diğer vakıfların ise sadece hesaplarının incelendiği ve onaylandığı belirtilmiştir. Bizim inceleyeceğimiz vakıflar, Halep vakıflarının sayı olarak yaklaşık altıda birini oluşturmaktadır. XVI. yüzyıl ortalarında 357² olan Halep vakıflarının sayısı, XIX. yüzyıl ortalarında 415^{e3} yükselmiştir.

Hicri 1226-1230 yılları arasına ait 5 yıllık sürece ait evkaf muhasebe defterinde, kayıtların düzenli tutulmadığı görülmektedir. Vakıflardan sadece 4 adedinin 5 yıllık sürecin her yılına ait düzenli gelir ve giderleri ayrıntılı olarak kaydedilmiştir. Diğer vakıfların 2, 3 veya 4 yıllık arka arkaya veya aralıklarla gelir ve giderleri ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Sicil kayıtlarında vakıfların muhasebeleri, mütevellilerine göre incelenmiştir. Aynı anda iki vakfın mütevellisi aynı şahıs olunca vakıfların gelir ve giderleri birleştirilerek yazılmıştır. Bu yüzden bazı vakıfların muhasebe kayıtları önce tek başına kaydedilmiş iken, bir yıl sonra mütevellisinin başka bir vakfın da mütevellisi olma durumuna göre iki vakfın muhasebe kayıtlarının birleştirildiği görülmektedir. Örneğin, Berd Beğ Camiinin 1226⁴ ve 1228⁵ yıllarının muhasebesi tek başına kaydedilmiş iken 1229⁶ ve 1230⁷ yılları Hoca Sadullah Mescidi vakfının muhasebesiyle birlikte kaydedilmiştir. Vakıfların gelir ve giderlerinin tespitinde 1226(1811) yılı esas alınmıştır. 1226 yılına ait muhasebe kaydı bulunmayanlardan 1227 yılı, o da yoksa sırasıyla 1228, 1229 yılının muhasebe kayıtlarından birisi esas

² Enver Çakar, **XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)**, Elazığ 2003, s. 303.

³ Hilmi Bayraktar, **XIX. Yüzyılda Halep Eyaletinin İktisadi Vaziyeti**, Elazığ, 2004, s. 204.

⁴ 177 Numaralı Halep Şer'iyeye Sicili(bundan sonraki dipnotlarda 177 Numaralı Halep Şer'iyeye Sicili "177 NHŞS" şeklinde kısaltılmıştır) 177 NHŞS, Belge No:11.

⁵ 177 NHŞS, Belge No:90

⁶ 177 NHŞS, Belge No:164

⁷ 177 NHŞS, Belge No:216

alınmıştır. 5 yıllık süreçte vakıfların gelir ve giderlerinde çok önemli değişiklikler olmamıştır. Vakıfların gelir ve giderlerinin toplamları yazılırken bazı toplama hataları yapılmıştır. Gider ve gelir kalemleri ayrı ayrı toplanmış, toplama hataları varsa düzeltilerek doğrusu yazılmıştır. 177 numaralı sicilde, bir önceki yılın gelir ve gider hesapları, yeni yılın ilk günlerinde (Muharrem başlarında) incelenerek kayda geçirilmiştir.

Vakıfların muhasebe defterlerinde yıllık gelirleri ve giderleri gösteren iki temel kısım yer almaktadır. Defterlerde görülen hesap kalemlerinin sayısı ve çeşidi, vakıfların gelir ve giderlerinin çokluğuna göre değişmektedir. Bir vakfın gelir ve gider kalemleri nelerden oluşturmaktadır? Bu konuda bir fikir vermesi için Halep'te Hamza Beğ Mahallesi'nde bulunan Baba Can Camii ve Sebil-i Selâse Vakfının 1226(1811) yılı gelir ve giderleri örnek olarak gösterilebilir⁸. 1227 yılının Muharrem başlarında(Şubat 1811) vakıf mütevellisi Seyyid İbrahim Efendi'nin ibra edilen hesapları, Halep Kadısı Berberzâde Mevlana Hacı Muhammed Emin Efendi tarafından incelenmiştir. Vakfın 1811 yılı gelir toplamı 224,25 kuruş olarak gösterilmiştir. Bu gelirler, 7 dükkanın kira geliri 129 kuruş, 4 evin kira geliri 87 kuruş, üzerinde 8 adet ayrı ayrı dükkan ve ev inşa edilmiş arsalardan, yapılan hukr sözleşmesiyle alınan 18,5 kuruşluk kira gelirleridir. Bu gelirlerin toplamı 234,5 kuruş olmasına rağmen sicilde yanlış toplanarak 224,25 kuruş gösterilmiştir. Vakfın gider kalemlerini ise, imama 15 kuruş, küçük caminin imamına 12 kuruş, avarız-ı sultaniye 12,5 kuruş, kanalcı 6 kuruş, hadim 18 kuruş, kovalar ve ibrikler 7,5 kuruş, 7 dükkanın tamiri 100,5 kuruş, 1 evin tamiri 30 kuruş, 1 mescidin tamiri 24,75 kuruş, resm-i muhasebe 7,75 kuruş, kalemiye 1,25 kuruş, kaydiye 0,25 kuruş, cukadariye 0,75 kuruş, mahzariye 0,5 kuruş olmak üzere toplam 236,75 kuruştur. Ancak giderlerin toplanmasında da yanlışlık yapılmış ve 281,75 kuruş gösterilmiştir. Aşağıda ayrıntılarına yer verilecek olmakla beraber kısaca değerlendirdiğimizde vakfın tüm gelirleri gayrimenkul kiralardan elde edilmiştir. Zamanla vakfın 8 adet evi ve dükkanı harap olmuş ve arsaları hukr sözleşmesiyle sadece 18,5 kuruşa kiraya verilmiştir. Bu durum gelirleri binalardan oluşan vakıfları bekleyen tehlikeyi göstermesi açısından dikkati çekicidir. Gider kalemleri arasında da harap olan binaların tamiratları önem taşımaktadır ve 234,5 kuruşluk gelirin 155,25 kuruşu bina tamiratları için harcanmıştır.

1- Vakıfların Gelirleri

Vakfı kuran kişiler, vakfın gelirlerini, sarf yerlerini, görevlilerini ve çalışma şartlarını kadı huzurunda düzenlenen ve şer'iyeye siciline kaydedilen vakfiyelerde açıkça belirtmektedirler⁹. Bu yüzden vakıfların gider kalemleri, nerelere ne kadar harcama yapılabileceği, gelirlerinin de nerelerden, hangi menkul ve gayrimenkullerden elde edileceği vakfiyelerinde yer almaktadır. Vakıf mütevellilerin görevi, gelir kalemlerinde yer alan gelirleri toplamak ve ilgili yerlere sarfetmektir. İncelemiş olduğumuz 177 numaralı sicildeki 63 adet vakfın toplam gelirleri 34.378,25

⁸ 177 NHŞS, Belge No:16

⁹ Bahattin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, Ankara 2003, s.4-5.

kuruş olup giderleri 29.848,25 kuruştur. 63 vakıftan 26 adetinin giderlerinde, 37 adet vakfında gelirlerinde fazlalık ortaya çıkmıştır.

(Tablo1): Vakıfların Gelir ve Gider Miktarları

Sıra No	Vakıf Adı ve Gelirin Ait Olduğu Yıllar	Gelir(Kuruş)	Gider(Kuruş)	Açıklama
1	Serevi Camii ve Sa'idiye Medresesi Vakfı(1226)	992,5	870,5	Hayri Vakıf
2	Kavanise Mahallesi ...Camii Vakfı(1226)	375,5	557,25	Hayri Vakıf
3	Kasab camii Vakfı (1226)	42,25	32,5	Hayri Vakıf
4	Mevâzînî Camii Vakfı (1226)	130,25	150,25	Hayri Vakıf
5	Şeyh Muhammed Ebul-Kasım ve Oğlu Şerafeddin El-A'cemî Vakfı (1226)	141	59	Zürri Vakıf
6	Leben Camii Vakfı (1226)	702,5	645,5	Hayri Vakıf
7	Süveyka Hatem Fakirleri Vakfı(1226)	601	481,25	Hayri Vakıf
8	Seyyid Zeyn Vakfı-(1226)	605	502,25	Zürri Vakıf
9	Berd Beğ Camii Vakfı (1226)	1479,75	1403,5	Hayri Vakıf
10	Kastal Ebu Dereç ve Kastal Ebu Haşebe Vakfı (1226)	530	1529	Hayri Vakıf
11	Abdulkadir el-Cubi(Culi) Vakfı (1226)	986	497	Zürri Vakıf
12	Kastal İzzettin Vakfı(1226)	30,25	17	Hayri Vakıf
13	Baba Can Camii ve Sebil-i Selâse Vakfı(1226)	233,5	236,75	Hayri Vakıf
14	Ali Beğ Vakfı (1226)	217	78	Zürri Vakıf
15	Behram Paşa Vakfı(1226)	2110,75	1609,5	Hayri Vakıf
16	Ferra Camii Vakfı (1226)	220	122,75	Hayri Vakıf
17	Hacı Hasan b. Rukbân Vakfı(1226)	318	262	Zürri Vakıf
18	Haddadin Camii Vakfı (1226)	192,5	262	Hayri Vakıf
19	Şeyh Kasım el-Hariri Camii Vakfı (1226)	397,25	448,25	Hayri Vakıf

20	Zeyneddin El-Acemi Mescidi Vakfı (1226)	321,25	222,5	Hayri Vakıf
21	Hayat Camii Vakfı (1226)	96	129,75	Hayri Vakıf
22	Mihmandar ve Şeriateyn Vakfı Vakfı (1226)	46,5	132,5	Zürri Vakıf
23	Karamaniye Camii Vakfı (1226)	225,5	111	Hayri Vakıf
24	Vezir Ahmed Paşa Camii Vakfı (1226)	2580	1864,5	Hayri Vakıf
25	Dizdar İsmail Ağa Camii Vakfı(1226)	249	73,5	Hayri Vakıf
26	Musalla Camii Vakfı (1226)	218,75	278,5	Hayri Vakıf
27	El-Umeri Mescidi Vakfı (1226)	36	23,75	Hayri Vakıf
28	Abdullah Seyfi Vakfı (1226)	277	77,75	Zürri Vakıf
29	Abdullah Kassaruh Vakfı-(1226)	694,5	644,25	Zürri Vakıf
30	Muhammed Efendi el-Maraşi Vakfı-(1226)	347	574,5	Zürri Vakıf
31	Ermeni Fakirleri Vakfı(1226)	352	396,75	Hayri Vakıf
32	Mevarine Hristiyan Taifesi Fakirleri Vakfı (1226)	424	518	Hayri Vakıf
33	Süryani Hristiyan Taifesi Fakirleri Vakfı(1226)	464	528	Hayri Vakıf
34	Rum Hristiyanları Taifesi Fakirleri Vakfı(1226)	612,5	744	Hayri Vakıf
35	Şeref Camii Vakfı (1226)	799,75	566,5	Hayri Vakıf
36	Vezir Hüsrev Paşa Vakfı(1227)	3079,5	3945,5	Hayri Vakıf
37	El-Ermenâzî Camii Vakfı (1227)	298	388	Hayri Vakıf
38	Esved Camii Vakfı (1227)	118	83,5	Hayri Vakıf
39	Alaca Camii Vakfı (1227)	431,25	425,5	Hayri Vakıf
40	Meşşatiyye Camii Vakfı (1228)	494	720,75	Hayri Vakıf
41	Kutlu Beğ Camii Vakfı(1228)	662	705,5	Hayri Vakıf
42	Ebyan Beğ Vakfı(1228)	407,5	194	Hayri Vakıf
43	Seyyid Bedreddin bin Hamid Vakfı(1228)	1947	540	Zürri Vakıf
44	Anter Camii Vakfı (1228)	148	516,5	Hayri Vakıf
45	Ağacık Camii Vakfı (1228)	255	260	Hayri Vakıf
46	Emir Has Beğ Vakfı(1228)	405	310	Zürri Vakıf

47	Ahmed Eş-şihabi Vakfı(1228)	148,5	10,25	Zürri Vakıf
48	Şeyh Hüseyin Fettal Mescidi Vakfı (1228)	254,5	170,25	Hayri Vakıf
49	Mahalle-i Makarr ul-Enbiya Sugra Camii Vakfı (1228)	124	161	Hayri Vakıf
50	Vezir Bostan Vakfı(1228)	450	234	Hayri Vakıf
51	Sadullah Camii Vakfı (1228)	414,5	414,75	Hayri Vakıf
52	Esan Beğ Camii Vakfı(1229)	716,5	416	Hayri Vakıf
53	Mihmandar Camii Vakfı (1229)	646	712,5	Hayri Vakıf
54	Bedreddin Hamid Vakfı(1229)	1907	537,5	Zürri Vakıf
55	Sultaniye Medresesi Vakfı (1229)	466	370,75	Hayri Vakıf
56	Nasıruddin Beğ oğlu Mustafa Paşa ve Maraşlı Ahmet Paşa Vakfı(1229)	1473	1364	Zürri Vakıf
57	Beni Debbusi Vakfı(1229)	354	339,5	Zürri Vakıf
58	Beni Eş-şelhumi Oğulları Vakfı(1229)	288	295,5	Zürri Vakıf
59	El-atruş Camii Vakfı (1229)	181,5	180,5	Hayri Vakıf
60	Et-tine (Tenbe)Mescidi Vakfı (1229)	83,25	176,5	Hayri Vakıf
61	El-kerimiyye Camii Vakfı (1229)	450	473	Hayri Vakıf
62	El-firdevs Camii Vakfı (1229)	157,5	169,5	Hayri Vakıf
63	Sahibiyye Medresesi Vakfı (1229)	195,5	86,5	Hayri Vakıf
	TOPLAM	34.378,25	29.848,25	

Tabloda belirtilen vakıf gelirlerinin tamamı çok çeşitli gayrimenkullerden elde edilen kiralardan oluşmaktadır. Bu özelliği ile Halep vakıfları diğer bir çok Osmanlı şehirlerindeki vakıflardan farklılık göstermektedir. İstanbul ve diğer bir çok şehirdeki vakıfların önemli bir kısmını para vakıfları oluşturmaktadır. Bu vakıflar, vakfedilen paraların işletilmesi ile varlıklarını ve hizmetlerini sürdürmektedirler. Manisa'daki vakıfların % 91,9'u para vakfı olup tüm vakıf gelirlerinin % 90,3 de bu para vakıflarına aittir.¹⁰ XIX. yüzyıla ait bir araştırmada ise Osmanlı Devletindeki vakıfların % 56,8'inin para vakıfları olduğu tespit edilmiştir¹¹. Gayrimenkullerin harap olmasından dolayı

¹⁰ Ertan Gökmen, 211 Numaralı Manisa Şer'iyeye Sicilindeki Vakıf Muhasebe Kayıtları (1778-1795), *Vakıflar Dergisi*, Aralık 2012, Sayı 38, s.97-88.

¹¹ Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995, s. 138.

zamanla gayrimenkule dayalı vakıf kurma geleneğinden vazgeçilerek para vakıflarına yönelindiği belirtilmektedir¹² ki, bu görüşün Halep için çok geçerli olmadığı ortaya çıkmaktadır. İncelediğimiz vakıflardan sadece bir tanesinde, Süveyka Hâtim Mahallesi Fakirleri Vakfının gelirleri arasında sadece 30 kuruşluk rıbh (kâr) geliri bulunmaktadır¹³. İslam dünyasında para vakıflarının ihtilafı bir konu olmasından dolayı olsa gerek incelediğimiz vakıflar arasında yukarıda belirtilen vakıf dışında para vakfına rastlanılmamıştır¹⁴.

Osmanlı devletinde vakıfların gelir kaynakları şehirlerin konumuna ve durumuna göre farklılık gösterebilmektedir. Bazı vakıflara, köyler ve çiftlikler şeklinde tamamen kırsal gelirler tahsis edilmiştir. Bazı vakıflar ise dükkan, han, hamam, ev gibi çok sayıda şehirlerde gelir getirici mülke sahiptirler. Ancak Osmanlı devletindeki vakıfların bütçelerinin ana gelir kalemini genel olarak kırsal gelirler oluşturmaktadır. Bu kırsal kesimin daha düzenli ve güvenli bir gelir kaynağı olması ile açıklanmaktadır¹⁵. Vakıfların şehirlerde binalar inşa ederek gelirlerini vakıflara tahsis edebilmeleri, şehir ekonomisinin gelişmişliği ve dolayısıyla iktisadi ve ticari hayatın talepleri ile sınırlı bulunmaktadır. Başka bir deyişle iktisadi ve ticari faaliyetler yeni dükkanların inşasına, yeni ticarethanelere ihtiyaç göstermiyor ise, bunları inşa etmek kazançlı olmuyor ve vakfa sağlam bir gelir kaynağı oluşturmuyordu. Halep'in ise iktisadi ve ticari açıdan önemli bir merkez olması, vakıfların gelir kaynakları arasında çok sayıda binanın yer almasına sebep olmuş ve vakıfların gelir kaynaklarının şekillenmesinde etkili olmuştur.

(Tablo 2): Vakıfların Gelir Kalemleri ve Oranları

Gelirin Cinsi	Miktarı (Kuruş)	Oranı (%)
Ticaret ve Zenaat Mekanlarından Elde Edilen Kiralar	20.169,25	58,67
Ev ve Konak Kiraları	7.324,5	21,31
Mukata'a(Hukr) Gelirleri	905,75	2,64
Köy ve Mezra'a Gelirleri	1.938,5	5,63
Bostan Gelirleri	1.870	5,44
Muhtelif Gelirler	2.170,25	6,31
TOPLAM	34.378,25	100

a-Ticaret ve Zenaat Mekanlarından Alınan Kiralar

Halep'teki vakıf gelirlerinin en önemli bölümü dükkan, kayseriye, han, hamam, değirmen gibi çeşitli ticaret ve zenaat mekanlarından elde edilen kiralardan oluşmaktadır. Bu durum yukarıda belirtildiği gibi şehrin konumundan

¹² Cafer Çiftçi, "18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXIII, Sayı 36, 2004, S.84.

¹³ 177 NHŞS, Belge No:9,105.

¹⁴ Hanefi, Şafii ve Hanbeli alimlerden nakit para vakfının aleyhinde görüş bildirenler vardır. Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996, s.215-223.

¹⁵ Kayhan Orbay, Orhan Gazi Vakfı'nın Malî Tarihinden Bir Kesit (1593-1641), *Vakıflar Dergisi*, Aralık 2012 Sayı: 38, s.66.

kaynaklanmaktadır. Halep, Osmanlı devletinin iktisadi ve ticari bakımdan önemli birkaç büyük kentinden birisi olduğu için, vakıf kurucuları yoğun bir şekilde ihtiyaç duyulan ticari ve iktisadi faaliyetlerin gerçekleştirildiği mekanları inşa ederek kira gelirlerini vakıflara tahsis etmişlerdir. 177 numaralı Evkaf Muhasebe Defterinde, vakıflara ait iktisadi ve ticari faaliyetlerin gerçekleştiği 454 adet farklı binanın kaydı yer almaktadır. Bu binaların kira gelirlerinin toplamı 20.169,25 kuruştur. 454 adet mekan, yıllık 1,5 kuruşluk dükkandan¹⁶ 1007 kuruş yıllık geliri olan Dahil-i Babünnasr çarşısındaki 'Acemî kaysâriyesine¹⁷ kadar farklı gelirlere ve çeşitliliğe sahip gayrimenkullerden oluşmaktadır. Dükkanlar, kasap, berber, attariye, marangoz, mercan, tatlıcı, demirci gibi çok farklı meslek kollarına aittir. Bu dükkanların, yerleri, büyüklüğü, özellikleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Büyük çoğunluğu 10 ile 40 kuruş arasında değişen dükkan kiralrı, bazen mahzen, hamam ve fırın gibi farklı gayrimenkuller ile birlikte kiraya verildiğinden ortalamalarını sağlıklı bir şekilde tespit etmek mümkün olamamaktadır. Dikkati çeken mekanlar arasında yer alan 2 adet kahvehanenin geliri 96 kuruş¹⁸ ile 180 kuruş¹⁹, 9 adet hamamın gelirleri 165 kuruş²⁰ ile 920 kuruş²¹, 6 adet kaysâriyenin gelirleri 84 kuruş²² ile 1.007 kuruş²³ arasında değişmektedir.

b-Ev ve Konak Kiraları

Halep vakıflarının ikinci büyük gelir kalemini, ikamet mahalleri olan ev ve konaklardan alınan kiralr oluşturmaktadır. 145 adet ev ve konağın toplam geliri 7.324,5 kuruştur. En düşüğü 3 kuruş²⁴ olan ev kiralrının en yükseğı 200 kuruştur²⁵. Ev kiralrı da bazen dükkan ve mahzenlerle birlikte verilmiştir. Ev ve konakların büyüklükleri, özellikleri, semtleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ortalaması 50 kuruş olan 145 adet evin kiralrının yarısı 10-40 kuruş arasında değişmektedir.

c-Mukata'a (Hukr) Gelirleri

Hukr, inşaat yapmak veya ağaç dikmek amacıyla mülkiyeti devlete veya vakfa ait bir araziye uzun süre tasarruf etmek için yapılan kira sözleşmesidir²⁶. Bu tür sözleşmesi bulunan vakıflara mukata'alı vakıflar adı verilir. Kiracı, sözleşmenin uzun

¹⁶ Hüsrev Paşa Camii Şerifi' vakfına ait tatlı dükkanının kirası 1,5 kuruştur. 177 NHŞS, Belge No:119.

¹⁷ Kaysâriye Vezir Ahmed Paşa Camii Vakfına aittir. 177 NHŞS, Belge No:164.

¹⁸ 177 NHŞS, Belge No:3

¹⁹ 177 NHŞS, Belge No:38

²⁰ 177 NHŞS, Belge No:37

²¹ 177 NHŞS, Belge No:163

²² 177 NHŞS, Belge No: 221

²³ 177 NHŞS, Belge No:164

²⁴ 177 NHŞS, Belge No:3

²⁵ 177 NHŞS, Belge No:216

²⁶ Akgündüz, a.g.e., s.487.

süre olması şartıyla kiraladığı arazinin üzerine inşaat yapabilir, ağaç dikebilirdi. Karşılığında arazinin kirasını vakfa ödemekle yükümlüydü. Hukr terimiyle kayıtlı 168 adet gayrimenkulden 905,75 kuruş kira geliri alınmıştır. Vakıflara ait arsaların üzerinde ev, dükkan, han, hamam gibi pek çok bina yapılmış ve bu binalar için vakıflara kira ödenmektedir. Mukata'alı vakıfların arsalarına ait kira gelirleri 0,5 kuruş²⁷ ile 90 kuruş²⁸ arasında değişmekteydi. Ancak kira gelirlerinin büyük çoğunluğu 1-5 kuruş arasında bulunmaktadır. Hukr gelirlerinin tamamına yakını şehir merkezindeki vakıflara ait ev ve dükkan arsaları karşılığında alınmıştır. Halep'te sayısı oldukça kabarık olan(168 adet) bu arsaların üzerinde başlangıçta ev ve dükkanlar bulunmaktaydı. Bu ev ve dükkanların deprem veya başka sebeplerle binalarının inşasının üzerinden uzun zaman geçmesiyle harap oldukları ve tamir masraflarının çok yüksek olması dolayısıyla tamir ettirilemedikleri anlaşılmaktadır. Zira bir vakfın mukata'alı vakıf olabilmesi için harap hale gelen binalarının yeniden ihyası için vakfın elinde sermayesinin bulunmaması ve peşin verilecek ücretle tamir edildikten sonra kiralamaya istekli çıkmaması durumunun olması gerekmektedir²⁹. Bu durumda vakıflar çok uzun süreler ile arsaları şahıslara kiraya vermektedirler ve kiraya alanlar arsaların üzerlerine ev ve dükkan yaparak vakıflara çok düşük miktarlarda arsa kirası ödemektedirler. Diğer taraftan hukr sözleşmesiyle vakıf binalarının arsaya dönüştürülerek kiraya verilmesi, gayrimenkul vakıflarının belirli bir süre sonra karşılaşılabilecekleri durumu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

d- Köy ve Mezra'a Gelirleri

Vakıfların gelir kalemlerinden birisini de köy ve mezralardan elde edilen gelirler oluşturmaktadır. Bu gelirlerin nerelerden, neye karşılık alındığı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Sadece köy ve mezraların adları ve icar miktarları yazmaktadır. 25 adet köy ve mezradan elde edilen gelirlerin toplamı 1938,5 kuruştur. En küçük gelir miktarı 2,5 kuruş³⁰, en yükseği 500 kuruştur³¹.

e- Bostan Gelirleri

Vakıfların gelirleri arasında bostanlardan elde edilen gelirler de yer almaktadır. Kayıtlarda bostanların büyüklüğü, yeri, çeşidi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Sadece irâd-ı bostan şeklindeki kayıtların karşılığında elde edilen gelirler kaydedilmiştir. 5 adet bostanın toplam geliri 1870 kuruş olup, en düşük bostan geliri 10 kuruş³², en yükseği 700 kuruştur³³. Yukarıda belirtildiği gibi Halep'in iktisadi ve ticari bakımdan gelişmiş bir merkez olması, vakıf kurucularını, vakıflara gelir getirmesi amacıyla çeşitli ticari mekanların yapımına yönlendirmiştir. Osmanlı devletinde genel

²⁷ Alaca Camii Vakfına aittir. 177 NHŞS, Belge No:118

²⁸ Süveyka Hatem Fakirleri Vakfına ait Beyt-i Gavri'nin arsa kirasıdır. 177 NHŞS, Belge No:9

²⁹ Nazif Öztürk, *Menşe'i ve Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983, s.106-107.

³⁰ 177 NHŞS, Belge No:155

³¹ 177 NHŞS, Belge No:13

³² Hüsrev Paşa Camii'nin bostan geliri. 177 NHŞS, Belge No:61

³³ Seyyid Bedreddin bin Hamid Vakfının bostan geliri. 177 NHŞS, Belge No:169

olarak vakıf gelirlerinin büyük kısmı kırsal kesimden elde edilen gelirlerden oluşmasına rağmen, Halep'te ticari mekanlara yoğun talep potansiyelinin bulunması ve gelirlerinin yüksek olması sebebiyle, vakıf kurucularının kırsal kesimden vakıflara gelir bırakmalarını ikinci plana itmiş olmalıdır.

f- Muhtelif Gelirler

Gelirler arasında önceki yıldan devir³⁴, kâr(rihb)³⁵ ve muhtelif adlarla kayıtlı gelir kalemleri bulunmaktadır. Bu kalemde toplam 2.170,25 kuruş gelir bulunmaktadır.

2-Vakıfların Giderleri

Vakıf gelirlerinin vakfiyelerde belirtilen hükümler doğrultusunda, yapılan hizmetler ve belirlenen görevliler için sarf edilme zorunluluğu bulunmaktadır. Vakıfların harcamaları ise vakıfların fiilen yaptıkları hizmetlerin ve çalışmaların neler olduğunun göstergesidir. XIX. yüzyıl başlarına ait incelediğimiz Halep Vakıflarının hizmet faaliyetlerini gösteren gider kalemleri ve oranları aşağıda gösterilmiştir.

(Tablo 3): Vakıfların Gider Kalemleri ve Oranları

Giderin Cinsi	Miktarı(Kuruş)	Oranı(%)
Tamirat Giderleri	14.035,25	47,02
Yağ, Mum, Kandil, Süpürge Hasır Giderleri	1.579	5,29
Su ve Temizlik Giderleri	1.142,1	3,83
Vergi ve Muhasebe Giderleri	1.485,5	4,98
Kiralar	450,5	1,51
Muhtelif Giderler (Vakıf Binaları ve Hizmetlerine Ait)	2.188,85	7,33
İmam, Hatip, Müezzîn, Müderrislere Yapılan Ödemeler	2.622,05	8,78
Mütevelli, Nazır, Cabi, Katip ve Hadimlere Yapılan Ödemeler	2.521	8,45
Fukara Taifesine Yapılan Harcamalar	678	2,27
Cüz, Yasin ve Mevlit Okuyucularına Yapılan Ödemeler	617	2,07
Zürri(evlat) Hisseleri	478	1,60
Muhtelif Şahıslara Yapılan Ödemeler	2.051	6,87
TOPLAM	29.848,25	100

a-Tamirat Giderleri

Vakıfların en büyük gider kalemini tamir, bakım ve düzenleme harcamaları oluşturmaktadır. Evkaf Muhasebe Defterinde tamir ve bakım giderlerine ait 108 adet

³⁴ 177 NHŞS, Belge No:199

³⁵ Süveyka Hâtim Mahallesi Fakirleri Vakfı. 177 NHŞS, Belge No:9

kayıt bulunmakta olup toplam 14.035,25 kuruş harcama yapılmıştır. Bu rakamlar vakıf masraflarının yaklaşık yarısına denk gelmektedir. Giderlerin bir kısmı cami, mescit, medrese, çeşme gibi vakıfların hizmet binalarının tamirine sarf edilmiştir³⁶. Diğer kısmı dükkan, han, hamam, değirmen, fırın, ev gibi gelirinden istifade edilen binaların bakımına harcanmıştır³⁷. Kayıtlarda, tamir masraflarının bir kısmı dükkan, ev, hamam, cami, mescit gibi hangi yapılara ait olduğu belirtilirken bir kısmında sadece tamir masrafları olarak kaydedilmiştir. Bu yüzden hangi binalara, ne kadar, hangi oranda masraf yapıldıkları tam olarak tespit edilememiştir. Genel olarak bakıldığında giderlerin büyük kısmının hamam, cami, mescit ve evlere ait olduğu görülmektedir.

Vakıfların kurulmasının üzerinden zaman geçtikçe, gerek hizmet binaları ve gerekse gelir getiren yapıların yıpranması ve harap olması kaçınılmazdır. Vakıfların tamirat giderlerinin büyüklüğü ve zamanla bazı vakıfların bu tamirat giderlerini karşılayamaz hale gelmesi, huluvvül-örfi tabir edilen bir uygulamanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Memlûklular döneminde Mısır ve Suriye’de uygulanmış olan huluvvül-örfi Osmanlıların bölgeyi fethi ile aynen devam etmiştir. Vakıflara ait harap olmuş dükkanlar ve araziler, şahıslar tarafından büyük masraflar yapılarak yeniden inşa veya tamir edilmişlerdir. Şahıslar yapmış oldukları masraflar karşılığında gayrimenkuller üzerinde huluvvül-örfi denilen ve süreklilik gösteren bir hakka sahip olmaktaydılar.³⁸ Yeniden imar ve inşa edilen dükkanın arazisi vakfa ait olmaya devam etmekle beraber, yapılan masraftan dolayı kiracı durumunda bulunan şahıslar dükkan üzerinde süreklilik gösteren haklarını başka şahıslara satabilmekte veya kiraya verebilmekteydiler³⁹. Ayrıca yukarıda bahsedildiği gibi tamirat masraflarının yüksek olması ve vakıf binalarının tamir edilememesi, huluvvül-örfi uygulaması yanında sadece arsalarının kiraya verilmesi(hukr) durumunu da ortaya çıkartabilmekteydi. Halep’teki vakıfların 168 adet hukr gelirinin olması, tamir edilemeyen binaların arsalarının kiraya verilmesi uygulamasının da yaygın olduğunu göstermektedir. Tamirat giderlerinin yüksekliği ve kaçınılmaz olarak zamanla binaların harap olması, finansmanı binalara ait kira gelirlerinden karşılanan vakıfların ilerleyen zamanlarda karşılaştıkları güçlükleri göstermektedir.

b-Yağ, Mum, Kandil, Süpürge ve Hasır Giderleri

Cami, mescit, medrese gibi hayır müesseselerinin günlük ihtiyaçlarının karşılanması ve tefrişi, vakıfların yaptığı hizmetlerin en önemlilerinden birisidir. Camilerin ve mescitlerin aydınlatılmasında kullanılan yağ ve mum masrafları oldukça

³⁶ 177 NHŞS, Belge No:3,10,19,27,29,38,61 ve diğerleri

³⁷ 177 NHŞS, Belge No:25,37,46,47,51,57,59,61,70,81 ve diğerleri.

³⁸ Akgündüz, **a.g.e.**, s.501-503.

³⁹ Şahısların yapmış oldukları masraf karşılığında elde etmiş oldukları huluvvül-örfi haklarının satışı ve kiraya verilmesi için XVI.yüzyıl Halep Şer’iye Sicillerinde çok sayıda sicil kaydı örneği bulunmaktadır.1 NHŞS, Belge No:259; 4 NHŞS, Belge No:499; 5 NHŞS, Belge No:98,464; 8 NHŞS, Belge No:285; 9 NHŞS Belge No:92,179.

önemli miktarlardadır. Yağ ve mum masrafları için 38 adet kayıt bulunmaktadır⁴⁰. Toplam 1.062,50 kuruş harcama yapılmıştır. Yağ ve mum sarfiyatının özellikle Ramazan'da arttığı görülmektedir. Kayıtlarda Ramazan mumu için ilave masraflar yazılmıştır⁴¹. Kandil ve süpürge alımı ile ilgili 18 kayıt bulunmaktadır. Toplam harcama 239 kuruştur⁴². Mekanların tefrişi için alınan hasırlarla ilgili 17 farklı kayıt yer almaktadır⁴³. Hasır alımı için toplam 277,5 kuruş harcama yapılmıştır.

c- Su ve Temizlik Masrafları

Cami, mescit, medrese, hamam, çeşme gibi vakıf eserlerinin ve halkın su ihtiyacının karşılanması, binalarının temizlik ve bakımının yapılması da vakıf gelirleri ile finanse ediliyordu. İhtiyaç duyulan su, kuyular, kanallar ve çeşmeler vasıtasıyla karşılanıyordu. Belirtilen hizmetlerin gerçekleştirilmesi için vakıf bütçesinden harcamalar yapılmıştır. Kanevâti adıyla yer altından getirilen su kanalları ile ilgili görevlilere, kanalcılara 17 adet ödeme yapılmış olup tutarı 331 kuruştur⁴⁴. Su kanallarının temizlenmesi ile ilgili ise 204.1 kuruş harcama yapılmıştır⁴⁵. Kuyu temizliği ile ilgili 6 adet kayıt mevcuttur. Kuyu temizliğine ödenen miktar 35,25 kuruştur⁴⁶. Kuyulardan yararlanmak için kullanılan ip, kova, ibrik alımları için 241,5 kuruş harcama yapılmıştır⁴⁷. Genel temizlik harcamaları için ise 330,25 kuruş harcanmıştır⁴⁸.

d-Vergiler ve Muhasebe Harçları

Vakıf giderlerinin önemli bir kısmını avarız-ı sultaniye, mal-ı mîrî ve muhasebe harçları için yapılan harcamalar oluşturmaktadır. 22 adet avarız-ı sultaniye ödemesi için 485,5 kuruş gider kaydedilmiştir⁴⁹. Mîrî, mal-ı mîrî adıyla kayıtlı 6 adet gider için 216,5 kuruş ödeme yapılmıştır⁵⁰. Vakıfların teftişini gerçekleştiren mahkemeler, muhasebe kayıtlarını inceledikleri vakıfların tamamından gelir ve giderlerine göre belirli miktarlarda, resm-i muhasebe, kalemiye, kaydiye, çukadariye, mahzariye

⁴⁰ Camiler için genellikle yıllık 10-30 kuruşluk arasında yağ ve mum sarfiyatı yapılmaktadır. Behram Paşa vakfı gibi bina sayısı çok olan vakıflarda harcamalar 259,75 kuruşa kadar yükselmektedir. 177 NHŞS, Belge No: 1,3,5,20,23,27,29,41 ve diğerleri.

⁴¹ 177 NHŞS, Belge No:1,102,135,144 ve diğerleri.

⁴² 177 NHŞS, Belge No:1,3,5,58,71,82,191 ve diğerleri.

⁴³ 177 NHŞS, Belge No:7,29,91,97,151 ve diğerleri.

⁴⁴ Yıllık 1 kuruş ile 54 kuruş arasında değişmektedir. 177 NHŞS, Belge No:13,16,27,29,33,75,76,162 ve diğerleri.

⁴⁵ 177 NHŞS, Belge No: 1,15,67,182 ve diğerleri.

⁴⁶ 177 NHŞS, Belge No:29,41,75,79.

⁴⁷ 177 NHŞS, Belge No:23,43,97,117,162 ve diğerleri.

⁴⁸ 177 NHŞS, Belge No: 162,167,168,181,191 ve diğerleri.

⁴⁹ Fakirlere yardım amacıyla kurulan vakıflar tarafından avarız vergilerini ödeyemeyenler için yardım yapılmıştır. 177 NHŞS, Belge No: 9, 10,16,31,38,45,51,54,55 ve diğerleri.

⁵⁰ 177 NHŞS, Belge No:56,57,86,140,142,226.

adlarıyla çeşitli harç ve resimler almışlardır. Resm-i muhasebe adıyla alınan resim, vakıfların çoğunluğunda ayrı olarak, tek başına kaydedilmiştir. Resm-i muhasebe 1,5 kuruştan⁵¹ 58,75 kuruşa⁵² kadar değişik miktarlarda tahsil edilmiştir. Tüm vakıf giderleri içerisinde 580,25 kuruşluk bir paya sahiptir. Kalemeye, kaydiye, çukadariye, mahzariye adıyla alınan harçlar teftiş edilen vakfın mali büyüklüğüne göre bazen ayrı, çoğunlukla da birleştirilerek tahsil edilmiştir. Belirtilen harçlar için vakıflar mahkemelere toplam 203,25 kuruş ödeme yapmıştır.

e- Kiralar

Gelirlerinin çok önemli bir kısmı kiralardan oluşan vakıfların, giderleri arasında da kira masrafları bulunmaktadır. Ne için olduğu belirtilmemekle beraber sadece kira kaydıyla masraf olarak gösterilmiştir. Kira giderlerinin toplamı 450,5 kuruştur⁵³.

f- İmam, Hatip, Müezzin ve Müderrislere Yapılan Ödemeler

Önemli gider kalemlerinden birisini cami ve mescitlerdeki din adamları ile medreselerdeki öğretim elemanlarına yapılan ödemeler oluşturmaktadır. Cami ve mescitlerdeki din adamlarının başında imamlar yer almaktadır. İmamlara ait 40 adet farklı ödeme kaydı ile toplam 1300,5 kuruş verilmiştir. İmamlara 12 kuruş⁵⁴ ile 60 kuruş⁵⁵ arasında değişen ücretler ödenmektedir. Bunların dışında sadece ramazanlar için 3 kuruş⁵⁶, ikinci imamlar için 6 kuruş⁵⁷, imam, hatip, müezzin ile birlikte toplamı 150 kuruş⁵⁸ olan ödemelerde bulunulmuştur. Müezzinlere ait 35 adet kayıt için toplam 775,05 kuruş ödeme yapılmıştır. Müezzinlere yapılan ödemeler, 6⁵⁹ ile 72 kuruş⁶⁰ arasında değişmektedir. Sadece Cuma günleri ve Ramazanlarda görev yapan müezzinlere ise daha az ücret ödenmiştir⁶¹. Ramazanlarda müezzinlik yapanlara, 1,25 ile 6 kuruş arasında, Cuma günleri müezzinlik yapanlara ise 3 kuruşluk müezzinlik ücreti verilmiştir. Hatiplere ait 15 adet kayıt için 419,5 kuruş ödenmiştir. Hatiplere ödenen ücret 9⁶² ile 60 kuruş⁶³ arasında değişmektedir. Müderrislere ait iki adet kayıt için 127 kuruş ödenmiştir. İki müderris için 40⁶⁴ ve 87 kuruş⁶⁵ ödeme yapılmıştır. Belirtilen görevlilere yapılan ödemeler dışında adları derviş, seyyid, şeyh ünvanlarıyla

⁵¹ 177 NHŞS, Belge No:100

⁵² 177 NHŞS, Belge No:20

⁵³ 177 NHŞS, Belge No:139,140,141,142,159 ve diğerleri.

⁵⁴ 177 NHŞS, Belge No:16

⁵⁵ 177 NHŞS, Belge No:101

⁵⁶ 177 NHŞS, Belge No:115

⁵⁷ 177 NHŞS, Belge No:157

⁵⁸ 177 NHŞS, Belge No:3

⁵⁹ 177 NHŞS, Belge No:136

⁶⁰ 177 NHŞS, Belge No:118

⁶¹ 177 NHŞS, Belge No:43,49,96

⁶² 177 NHŞS, Belge No:49

⁶³ 177 NHŞS, Belge No:221

⁶⁴ 177 NHŞS, Belge No:228

⁶⁵ 177 NHŞS, Belge No:171

başlayan şahıslara yapılan ödemeler bulunmaktadır. Bu şahısların görevleri bilinmediğinden muhtelif şahıslara yapılan ödemeler başlığı altında bahsedilmiştir.

g- Mütevellî, Nazır, Cabi, Katip ve Hadimlere Yapılan Ödemeler

Vakıflarda görev yapan mütevellî, nazır, cabi, katip, hadim gibi görevlilere değişik miktarlarda ücretler ödenmiştir. Mütevellîlere yapılan ödemelerle ilgili 28 adet kayıt için toplam 1.421,25 kuruşluk ödeme yapılmıştır. Mütevellîlere yapılan ödemeler 2 kuruş⁶⁶ ile 585,5 kuruş⁶⁷ arasında değişmektedir. Nazırlara yapılan ödemelerle ilgili 10 adet kayıt ile toplam 132 kuruş ödenmiştir. Ödemeler 6⁶⁸ ile 24 kuruş⁶⁹ arasında değişmektedir. Cabiler için 14 adet kayıta toplam 401,5 kuruş ödenmiştir. Ödenen ücretler 1,5 kuruş⁷⁰ ile 72 kuruş⁷¹ arasında değişmektedir. 5 katip için yapılan ödemelerin toplamı 129 kuruştur. Ücretleri 9⁷² ile 72 kuruş⁷³ arasında değişmektedir. Hadimlere yapılan ödemelerle ilgili 16 kayıt bulunmakta olup toplam 437,25 kuruş ödenmiştir. Hadimlere ödenen ücretler 3,25 kuruş⁷⁴ ile 84 kuruş⁷⁵ arasında değişmektedir

h- Cüz, Yasin ve Mevlit Okuyucuları

Vakıfları tesis edenler vakfiyelerinde çeşitli sure, dua ve mevlitlerin okunmasını şart koşmuşlardır. Hangi surelerin okunacağı, bunlara ne kadar ücret ödenecekleri ayrı ayrı belirtilmiştir. İncelediğimiz vakıflarda Yasin suresinin okunması için bir kişiye 15 kuruş⁷⁶ Fetih suresi için 45 kuruş⁷⁷, mevlit için 21 kuruş⁷⁸, na't için 18 kuruş⁷⁹ olmak üzere toplam 49 kuruş ödeme yapılmıştır. En yüksek ücretler, cüz okuyanlara verilmiştir. 12 farklı ödeme kaydında cüz okuyanlara toplam 515 kuruş ödenerek gider gösterilmiştir⁸⁰.

⁶⁶ 177 NHŞS, Belge No:133

⁶⁷ 177 NHŞS, Belge No:177

⁶⁸ 177 NHŞS, Belge No:139

⁶⁹ 177 NHŞS, Belge No:58

⁷⁰ 177 NHŞS, Belge No:196

⁷¹ 177 NHŞS, Belge No:59

⁷² 177 NHŞS, Belge No:171

⁷³ 177 NHŞS, Belge No:163

⁷⁴ 177 NHŞS, Belge No:23

⁷⁵ 177 NHŞS, Belge No:76

⁷⁶ 177 NHŞS, Belge No:106

⁷⁷ 177 NHŞS, Belge No:221

⁷⁸ 177 NHŞS, Belge No:221

⁷⁹ 177 NHŞS, Belge No:76

⁸⁰ 177 NHŞS, Belge No:6,61,106,227 ve diğerleri.

1- Fukara Taifesine Yapılan Harcamalar

Direkt olarak fukaralara dağıtılan veya fukara taifesine hizmet adıyla açıkça kaydedilen masrafları içermektedir. Sadece Ermeni⁸¹, Süryani,⁸² ve Mevarine⁸³ (Maruniler) taifesi fakirlerine yardım vakıflarının kayıtlarında yer almaktadır. Diğer vakıflarda da benzeri yardımlar olmakla birlikte açıkça belirtilmediğinden buraya dahil edilmemiştir. Toplam yapılan harcamalar 678 kuruştur.

i—Zürri Vakıfların Evlat Hisseleri

Zürri vakıflar vakfedenin zürriyetinden olanların bu vakıftan faydalanmalarını kabul eden vakıflardır. Zürri vakıflarda amaç, vakfedenin aile fertlerinin vakıftan yararlanmalarını sağlamak olduğundan bunlara zürri vakıflar denilmiştir. Zürri vakfa "aile ve soydan gelenler için vakıf" adı da verilir⁸⁴.

Ayrıntılı olarak muhasebe kayıtları bulunan vakıflardan 16 tanesi zürri vakıftır. Zürri vakıfların giderlerinin bir kısmını vakfiyede belirtilen evlatlar için yapılan ödemeler oluşturmaktadır. Zürri vakıflardan 478 kuruluşluk⁸⁵ evlat hissesi ödenmiştir. Zürri vakıflarda evlat hissesi dışında, binaların tamir ve bakımı için harcamalar yapılmıştır. Bir kısım kayıtlarda gider kalemlerinden arta kalan gelirler, vakfı kuranın evlatlarının hissesi olarak ayrıldığı belirtilmiş ve gider kaleminden ayrı olarak kaydedilmiştir. Bu şekilde kayıt edilmiş evlat hisselerinin toplamı 2.384 kuruştur⁸⁶. Belirtilen miktar, belgelerde gider kaleminden ayrı kaydedildiği için, vakıfların gelir gider hesaplamalarına dahil edilmemiştir.

k-Muhtelif Şahıslara Yapılan Ödemeler

Sadece isimleri yazılan şahıslara yapılan ödemelerden, şeyh, seyyid, derviş, türbedar, sebildar, mahyacı, mukayyed, muvakkit, kayyum, müfti, bekçi, saka, kilise hizmetkari ve kimler olduğu belirtilmeden sadece mürtezika adıyla kaydedilmiş çok sayıda kişiye vakıflardan ödeme yapılmış ve gider gösterilmiştir. Belirtilen şahıslar için yapılan harcamalar toplamı 2051 kuruştur.

l-Muhtelif Masraflar

Vakıfların harcamalarının bir kısmı ne için olduğu belirtilmeksizin muhtelif ve masraf-ı zaruriye⁸⁷ adıyla; bir kısmı köy masrafı, bostan masrafı⁸⁸, cami masrafı, Ramazan masrafı,⁸⁹ borç,⁹⁰ kesinti gibi mahiyetleri tam olarak belirtilmeyen; resm-i

⁸¹ 177 NHŞS, Belge No:54

⁸² 177 NHŞS, Belge No:56

⁸³ 177 NHŞS, Belge No:55

⁸⁴ Şebnem AKİPEK, Hüseyin ALTAŞ, " Vakıflarda Evladiye Davaları", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1998, C.47, S.1-4, s.146.

⁸⁵ 177 NHŞS, Belge No:47,51,103

⁸⁶ 177 NHŞS, Belge No:6,59,88,103,113

⁸⁷ 177 NHŞS, Belge No:138

⁸⁸ 177 NHŞS, Belge No: 98

⁸⁹ 177 NHŞS, Belge No:58,61

⁹⁰ 177 NHŞS, Belge No:58,59

kısmet,⁹¹ mezar, sebil,⁹² kutu, cüz bedeli,⁹³ cariyelerin hürriyete kavuşturulması,⁹⁴ seccade,⁹⁵ kalay gibi çok değişik kategorilerden masraflar oluşturmaktadır. Belirtilen türden masrafların tamamı muhtelif masraflar adıyla isimlendirilerek tasnif edilmiş olup toplamı 2188,85 kuruştur.

SONUÇ

Halep Şer'îye Sicilleri kataloğunda 177 numara ile kayıtlı bulunan 1226-1230 (1811-1815) yıllarına ait Evkaf Muhasebe Defterindeki 63 adet vakfın yıllık geliri 34.378,25 kuruş, gideri 29.848,25 kuruştur.

İncelemiş olduğumuz Halep'teki 63 adet vakfın gelirinin büyük bir kısmı, şehir merkezindeki ticaret ve zenaat mekanları, ev ve konak gibi yapıların kira gelirlerinden elde edilmiştir. Köy, mezra'a ve bostanlardan vakıfların elde ettiği gelirler % 11 gibi düşük bir seviyededir. Şehir merkezinde cami, mescid, medrese, çeşme gibi vakıf eseri yapan şahıslar, Halep'in iktisadi ve ticari potansiyelini çok iyi değerlendirerek ticaret ve zenaat mekanları ve evler inşa etmişler ve gelirlerini kurumuş oldukları vakıflara bağışlamışlardır. Halep'in iktisadi ve ticari potansiyeli, kırsal kesimi vakıf gelirleri açısından ikinci plana itmiştir. Vakıfların gelirleri arasında 168 adet ev ve dükkan arsasından elde edilen kiralar(hukr) da dikkati çekmektedir. Bu arsalar, masraflarının yüksekliği nedeniyle tamir edilemeyen binaların arazisidir.

Vakıfların en büyük gider kalemini müessesat-ı hayriye tabir edilen cami, mescid, medrese, çeşme gibi yapılar ile bu hayır eserlerine gelir temin etmek için yaptırılan ticaret ve zenaat mekanlarının tamir ve bakımlarına harcanan paralar oluşturmaktadır. Vakıf gelirlerinin yarıya yakını bu tamir ve bakım masraflarına harcanmıştır. Vakıfların tamirat giderlerinin bu kadar büyük olması ve zamanla bazı vakıfların bu tamirat giderlerini karşılayamaz hale gelmesi, huluvvül-örfi tabir edilen bir uygulamanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Memlûklular döneminde Mısır ve Suriye'de mevcut olan huluvvül-örfi uygulamaları Osmanlıların bölgeyi fethi ile aynen devam etmiştir. Vakıf binalarının zamanla harap olması ve varlığını devam ettirmekte zorlanması, Osmanlı devletinde halkı para vakıfları kurmaya yönlendirmiştir. Ancak incelediğimiz Halep vakıfları arasında birisi hariç, para vakıflarına rastlanılmamıştır. Harap olan vakıf binaları, huluvvül-örfi uygulamaları ile veya arsalarının hukr sözleşmesiyle uzun süreli olarak kiraya verilerek değerlendirilmesi sonucunu ortaya çıkartmıştır.

⁹¹ 177 NHŞS, Belge No:94

⁹² 177 NHŞS, Belge No:88

⁹³ 177 NHŞS, Belge No:68

⁹⁴ 177 NHŞS, Belge No:229

⁹⁵ 177 NHŞS, Belge No:90

Yağ, mum, kandil, süpürge, hasır, su ve temizlik giderleri, çeşitli kira ödemeleri, avarız ve muhasebe vergi ve resimleri direkt olarak bu hayır müesseselerine ve hizmetlerine yönelik yapılan harcamalardır. Burada belirtilen giderler arasında, Ramazan'da bir kısım sarfiyatların artarak ilave masraflar çıkması, cariyelerin hürriyetine kavuşması için az da olsa vakıf bütçesinden pay ayrılması dikkati çekmektedir. Belirtilen harcamalar tamiratlarla birlikte vakıf giderlerinin % 70'ini oluşturmaktadır.

Diğer bir kısım vakıf giderlerini, hayır müesseselerinde görev yapan imam, müezzin, hatip, müderris gibi vazifelilere, vakıfların yönetiminde yer alan mütevellî, nazır, cabi, katip gibi görevlilere, zürri vakıflarda vakfı tesis eden şahsın evlatlarına yapılan ödemeler, vakıf şartlarında belirtilen cüz ve mevlüt okuyuculara ödenen meblağlar oluşturmaktadır. Mürtezika taifesi olarak adlandırılan bu şahıslara yapılan ödemelerin toplamı 8967 kuruş olup, giderlerin % 30'unu oluşturmaktadır. Osmanlı döneminin sonlarında vakıfların bozulmasına örnek gösterilen ve eleştirilen, cüz, Yasin ve mevlit okuyucularına yapılan ödemeler, incelediğimiz vakıflarda % 2 gibi çok düşük orandadır. Zürri vakıflarda evlat hissesi olarak ödenen miktar % 1,6'dır. Ancak, vakfın muhasebesine dahil edilmeyen ve arta kalan gelirlerden verilen 2384 kuruşluk pay ile bu oran biraz daha yükselmektedir.

Başta cami ve mescid olmak üzere medrese, çeşme, hamam, kuyu, su yollarının yapımı, bakımı ve onarımının yapılması ve benzeri masraflarının karşılanması, çalışanların ücretinin ödenmesi ve bu hizmetlerin görülmesinde devamlılığın sağlanması hususunda, yegane sivil toplum kuruluşu olarak vakıfların hizmet ettiği görülmektedir. Ayrıca belirtilen masrafları karşılamak üzere gelirden faydalanmak için han, hamam, dükkan, kaysariye, ev ve konak gibi yapıların inşa edilmesi, şehirlerin iktisadi açıdan geliştirilmesi ve mamur hale getirilmesinde vakıfların ne denli katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Tarihi seyir içerisinde vakıfların farklı dönemlere ait evkaf muhasebe defterlerinin incelenmesi, gelir ve gider kalemlerinin karşılaştırılması, vakıfların gelişim ve değişim süreci ile ilgili en doğru bilgileri ortaya çıkartacak ve bu konulardaki yorumların daha sağlıklı yapılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1-Şer'îye Sicilleri

1,4,5,8,9(XVI. Yüzyıl),177(XIX. Yüzyıl) Numaralı Halep Şer'îye Sicilleri(Merkez-i Vesâik-i Tarihiyye-Şam).

2-Tetkik Eserler

AKGÜNDÜZ Ahmet, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, İstanbul -1996.

- AKİPEK Şebnem, ALTAŞ Hüseyin, "Vakıflarda Evladiye Davaları", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1998, C.47, S.1-4.
- BAYRAKTAR Hilmi, XIX. Yüzyılda Halep Eyaletinin İktisadi Vaziyeti, Elazığ, 2004.
- ÇAKAR Enver, XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566), Elazığ 2003.
- ÇİFTÇİ Cafer, "18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt XXIII, Sayı 36, 2004.
- GÖKMEN Ertan, "211 Numaralı Manisa Şer'iyeye Sicilindeki Vakıf Muhasebe Kayıtları (1778-1795)", Vakıflar Dergisi, Aralık 2012, Sayı 38.
- KAYHAN Orbay, Orhan Gazi Vakfı'nın Malî Tarihinden Bir Kesit (1593-1641), Vakıflar Dergisi, Aralık 2012 Sayı:38.
- KOZAK İ.Erol, Bir Sosyal Siyaset Müessesesi olarak Vakıf, İstanbul 1985.
- ÖZTÜRK Nazif, Menşe'i ve Gelişimi Açısından Vakıflar, Ankara 1983.
- ÖZTÜRK Nazif, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, Ankara 1995.
- PAKALIN Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.3, İstanbul 1993.
- YEDİYILDIZ Bahattin, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, Ankara 2003.